IQRO JURNALI , IQRO JOURNAL, ИКРО ЖУРНАЛИ
ISSN:2181-4341| wordlyknowledge.uz/index.php/iqro
Volume 24. Issue 02. Noyabr ,2026

USMON AZIMNING “ALPOMISHNING QAYTISHI” DRAMASI: DOSTON AN’ANASINING SAHNAVIY TRANSFORMATSIYASI VA POETIK TAMOYILLARI

Jumaniyazova Shoxista Shokirovna
Osiyo xalqaro universiteti magistranti
Jumaniyozovashohista513@gmail.com
https://doi.org/10.5281/zenodo.24103056

Annotatsiya. Maqolada Usmon Azimning “Alpomishning qaytishi” dramasi xalq dostoni an’anasining sahnaviy transformatsiyasi sifatida tadqiq etiladi. Shoir ijodida “Alpomish” mavzusining lirika, baxshiyona, nasr, kinodramaturgiya va drama janrlaridagi izchil rivoji ko‘rsatilib, dramaning ushbu zanjirdagi o‘rni aniqlanadi. Folklorizm, stilizatsiya va modifikatsiya tushunchalari asosida muallif ijodiy yondashuvining poetik tamoyillari yoritiladi. Shuningdek, manbalardagi sanalar farqi qayd etilib, dramaning matniy tahlili uchun istiqbolli yo‘nalishlar belgilanadi.
Kalit so‘zlar: Usmon Azim, “Alpomishning qaytishi”, drama, doston, folklorizm, stilizatsiya, mustaqillik davri adabiyoti.

Abstract. The article examines Usman Azim’s play “The Return of Alpomish” as a stage transformation of the folk epic tradition. It traces the consistent development of the “Alpomish” theme in the poet’s lyrics, bakhshiyona cycle, prose, screenwriting and drama, and determines the place of the play in this chain. On the basis of the notions of folklorism, stylization and modification, the poetic principles of the author’s creative approach are described. The discrepancies in the dates given in the sources are noted, and promising directions for a text-based analysis of the play are outlined.
Keywords: Usman Azim, “The Return of Alpomish”, drama, epic, folklorism, stylization, literature of the independence period.

Аннотация. В статье пьеса Усмона Азима «Возвращение Алпамыша» исследуется как сценическая трансформация традиции народного эпоса. Прослеживается последовательное развитие темы «Алпамыш» в лирике, цикле «Бахшиёна», прозе, кинодраматургии и драме поэта и определяется место пьесы в этой цепи. На основе понятий фольклоризма, стилизации и модификации раскрываются поэтические принципы творческого подхода автора. Отмечаются расхождения в датах, приводимых источниками, и намечаются перспективные направления текстового анализа пьесы.
Ключевые слова: Усмон Азим, «Возвращение Алпамыша», драма, эпос, фольклоризм, стилизация, литература периода независимости.

Kirish

Mustaqillik barcha sohalarda bo‘lgani kabi badiiy adabiyotda, jumladan dramaturgiyada ham shakl, mazmun va janr borasida yangi ufqlar ochdi.[1] Bu jarayonda xalq og‘zaki ijodi, ayniqsa dostonchilik an’anasi yangi estetik talablar asosida qayta idrok etildi. Mazkur jarayonning yorqin namoyandalaridan biri — O‘zbekiston xalq shoiri (2000), dramaturg Usmon Azimdir. U 1990-yillarda dramaturgiya bilan jiddiy shug‘ullanib, “Bir qadam yo‘l”, “Kunduzsiz kechalar”, “Bozor”, “Alpomishning qaytishi”, “Jazava” kabi pyesalarni yaratgan.[2] Qayd etilishicha, muallif bu asarlarda sahna qonuniyatlarini yaxshi his etuvchi dramaturg sifatida namoyon bo‘lgan va ham tarixiy, ham psixologik dramalar, ham og‘zaki va yozma adabiyot namunalari asosida sahna asarlari yarata olgan.[3]

“Alpomishning qaytishi” dramasi 2000-yilda sahnalashtirilgan bo‘lib, muallif shu asari uchun 1999-yilning “Eng yaxshi dramaturgi” deb e’tirof etilgan.[4] Biroq ayrim manbalarda drama 1998-yilga oid asarlar qatorida ko‘rsatiladi,[5] bu esa asarning yozilgan, e’lon qilingan va sahnalashtirilgan sanalarini alohida aniqlashni taqozo etadi.

Usmon Azim ijodidagi folklor ta’siri, “Baxshiyona” turkumi va “Alpomish” motivlari tadqiqotchilar e’tiborini tortgan,[6] ammo bu ishlar asosan she’riyat va nasrga qaratilgan; biz ko‘rib chiqqan manbalarda dramaning o‘zi alohida tadqiq obyekti sifatida kam yoritilgan. Maqolaning maqsadi — “Alpomishning qaytishi” dramasini shoir ijodidagi “Alpomish” mavzusining izchil rivoji kontekstida o‘rganib, xalq dostoni an’anasining sahnaviy transformatsiyasiga xos poetik tamoyillarni aniqlashdir. Tadqiqotda tarixiy-genetik, qiyosiy-tipologik va kontekstual tahlil usullaridan foydalanildi. Ilmiy yangilik shundaki, ko‘rilgan manbalar doirasida shoirning “Alpomish” mavzusiga murojaatlari lirika — baxshiyona — nasr — kino — drama — dramatik doston zanjiri sifatida yagona genetik chiziqda tizimlashtirildi va drama shu chiziqdagi bog‘lovchi bo‘g‘in sifatida baholandi.

1. “Alpomish” mavzusining genezisi: she’rdan dramaga

Kutubxona saytida e’lon qilingan matnda shoir chorak asrcha avval yozilgan “Alpomishning qaytishi” she’rida qatag‘onga uchragan milliy dunyoqarashimizga betimsol qahramon ajdodimiz ruhining qaytishini orzu qilgani, o‘sha paytdayoq Alpomishni xalqning o‘lmagan joni, hayotbaxsh

---

[1] Isokova, M. K. (2025). O‘zbek dramaturgiyasining o‘ziga xos xarakterli xususiyatlari. *Kórkem óner hám mádeniyat Xabarshısı*, (4), 104–106. https://journal.uzdsmi-nf.uz/index.php/acb/en/article/download/105/93 Qarang: b. 104.

[2] Usmon Azim. (n.d.). *Vikipediya*. https://uz.wikipedia.org/wiki/Usmon_Azim

[3] Usmon Azim. (n.d.). *Akademiklar.uz*. https://akademiklar.uz/usmon-azim

[4] Usmon Azim. (n.d.). *Asarlar.uz*. https://asarlar.uz/muallif/usmon-azim

[5] Usmon Azim, Vikipediya (n.d.).

[6] Sharipova, L., & Boboxo‘jayeva, L. A. (2023). Xalq og‘zaki ijodining Usmon Azim ijodiga ta’siri masalasi. *Oriental Renaissance: Innovative, Educational, Natural and Social Sciences, 3*(6), 948–952. https://oriens.uz/media/journalarticles/140_Sharipova_Laylo_948-952.pdf Qarang: b. 948–952. Eshanova, Z. Q. (2024). *Usmon Azim ijodida “Baxshiyona” turkumi* [Ilmiy maqola, 2024-yil, 11-son]. https://journal.namdu.uz/archive/2024-issue-11/maqola-34009-1729229780/pdf Fozilova, M. (2015). Usmon Azim ijodida “Alpomish” dostoni motivlari. *O‘zbek tili va adabiyoti*, (6). https://kh-davron.uz/kutubxona/uzbek/usmon-azim-alpomish-motivlari.html

umidi deb bilganini bayon etadi; she’r 1982-yilga oid deb ko‘rsatilgan.[7] Demak, dramaning nomida ifodalangan “qaytish” motivi shoir ijodida kamida 1980-yillar boshiga borib taqaladi.

Keyingi bosqichda mavzu “Baxshiyona” turkumida (1989)[8] davom etdi: bu turkumda Elbek baxshi, Alpomish, Barchinoy, Boychibor, Gulpari hamda To‘ng‘ich, O‘rtancha va Kenja botirlar kabi folklor obrazlari so‘zlatilgan.[9] Z. Eshanovaning ta’kidlashicha, turkum xalq dostonlari va termalari stilizatsiyasi asosida yaratilgan bo‘lib, doston janri modelining o‘ziga xosliklarini modifikatsiyalash orqali voqelanadi hamda xalq dostonlari kompozitsiyasiga xos ayrim xususiyatlarni saqlaydi.[10] 1991-yilda “Sharq yulduzi” jurnalida e’lon qilingan “G‘oz” hikoyasi esa dostondagi bir necha jumlalik epizod asosida yozilgan. M. Fozilovaning fikricha, yozuvchi bitta manbaga qayta-qayta murojaat qilganda ham mavzu jihatdan yaqin, ammo mazmunan betakror asarlar yaratadi; u “G‘oz” hikoyasi, “Alpomishning qaytishi” dramasi va “Tong otgan taraflarda” dramatik dostonini “Alpomish”ga u yoki bu darajada tayangan asarlar sifatida birga tilga oladi.[11] Kinodramaturgiya sohasida shoir “Alpomish” kinodostoni (1997) va ikki seriyali “Alpomish” filmi (2000) ssenariylariga mualliflik qilgan.[12]

1-jadval. Usmon Azim ijodida “Alpomish” mavzusi (yuqoridagi izohlarda keltirilgan manbalar asosida muallif tuzgan)

Asar	Janr	Yil
“Alpomishning qaytishi”	she’r	1982
“Baxshiyona”	she’riy turkum	1989
“G‘oz”	hikoya	1991
“Alpomish”	kinodoston (ssenariy)	1997
“Alpomishning qaytishi”	drama	1998 (yozilgan) / 2000 (sahnalashtirilgan)*
“Alpomish” (2 seriyali)	film (ssenariy)	2000
“Tong otgan taraflarda”	dramatik doston	2013–2014

* Manbalardagi sanalar mos kelmaydi; asarning nashr va sahna tarixi alohida aniqlanishi lozim.

Jadvaldan ko‘rinadiki, mavzu o‘n yillar davomida janrdan janrga ko‘chib, har safar yangi badiiy vazifani bajargan: lirikada — ruhiy-ma’naviy qaytish orzusi, baxshiyonada — folklor ohangining zamonaviy talqini, nasrda — dostondagi epizodning psixologik davomi. Drama bu

[7] Alpomish. O‘zbek xalq qahramonlik dostoni. (n.d.). *Xurshid Davron kutubxonasi*. https://kh-davron.uz/kutubxona/uzbek/alpomish-ozbek-xalq-qahramonlik-dostoni.html

[8] Usmon Azim, Asarlar.uz (n.d.).

[9] Sulaymonov, Sh. (2013). Mutolaa shukuhi. *Yoshlik*, (4). https://kh-davron.uz/kutubxona/uzbek/usmon-azim-alpomish-motivlari.html

[10] Eshanova (2024).

[11] Fozilova (2015).

[12] Usmon Azim, Vikipediya (n.d.).

zanjirda mavzuni sahna talablariga — personajlar muloqoti, harakat va to‘qnashuvga — moslashtirgan bo‘g‘in vazifasini bajaradi, deb hisoblash mumkin. Bu — bizning talqinimiz bo‘lib, uni dramaning matni asosida tekshirish lozim.

2. Folklorizm va stilizatsiya: poetik tamoyil sifatida

L. Sharipova va L. Boboxo‘jayevaning fikricha, Usmon Azim folklorga xos motiv, obraz va ifoda usulidan foydalana bilgan shoir bo‘lib, uning uslubida folklor ta’siri yaqqol seziladi.[13] Mualliflar shoirning “O‘n besh ballada” turkumini janr jihatidan ballada emas, dramatik she’rlar deb baholaydi: ularda muallif ishtiroki yo‘q, har bir syujet kichik voqea asosida quriladi.[14] Bu kuzatish muhim: shoir she’riyatda ham dramatik tamoyilga — personajlar nutqi, tugun va yechimga — intilgan. Tadqiqotchilar yana shoir folklor motivlaridan shunchaki foydalanish bilan cheklanmay, xalq poetik ijodi yutuqlari yordamida o‘z maqsadini ravshanroq ifodalashga erishganini, qahramon va yurt munosabatini esa ikki tomonlama — yurt ham qahramonga muhtoj ma’nosida — talqin qilganini qayd etadi.[15]

Mana shu tamoyil — folklor materialini o‘z g‘oyaviy maqsadiga bo‘ysundirish — “Alpomishning qaytishi” dramasini o‘rganishda metodologik kalit bo‘la oladi, degan farazni ilgari suramiz. Bunda “qaytish” motivi faqat qahramonning jismoniy qaytishi emas, balki yurt va qahramon o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikning tiklanishi sifatida o‘qilishi mumkin.

3. Modifikatsiya misolida: epizoddan hikoyaga, hikoyadan dramatik dostonga

Shoirning doston epizodini qanday qayta ishlashini M. Fozilovaning kuzatishlari asosida aniq ko‘rish mumkin. “Alpomish” dostonida zindondagi Alpomish qanotiga xat bog‘lab yuborgan g‘oz va uni otolmay qolgan mergan haqidagi epizod bir-ikki jumlada bayon qilingan. Shoir shu kichik syujetni kengaytirib, avval hikoyaga aylantirgan: hikoyada qahramon hayotidan bir epizod olinib, g‘ozni o‘ldirolmay oriyatdan kuygan o‘g‘ilning ruhiy holati tasvirlangan, diqqat markazida esa Kampir obrazi turadi; dostonda bo‘lmagan folchi Bo‘lgan Kal va tabib Luqmoni Hakim kabi yangi obrazlar kiritilgan.[16] Hikoya dostondagi epizodning davomi sifatida tamomila yangicha talqin etilgan.

Keyingi bosqichda — “Tong otgan taraflarda” dramatik dostonida — hikoyadagi voqea yanada kengayib, yangi tafsilotlar bilan ko‘chgan, Manguqut, Oyyorug‘, Manguhayot kabi yangi obrazlar qo‘shilgan va asar mustaqil asar darajasiga ko‘tarilgan. Bunda Ona va o‘g‘il taqdiri orqali butun bir elning paydo bo‘lishi va yashash uchun kurashi ko‘rsatiladi; hikoyada oldingi o‘rinda turgan oriyat va g‘urur masalasi dramada xalqni, millatni saqlab qolish, uning davomiyligini ta’minlash g‘oyasiga o‘rin bo‘shatadi.[17] Muallifning o‘zi bu asarni “Vatanni qanday sevish

[13] Sharipova va Boboxo‘jayeva (2023, b. 948).

[14] Sharipova va Boboxo‘jayeva (2023, b. 948–949).

[15] Sharipova va Boboxo‘jayeva (2023, b. 952).

[16] Fozilova (2015).

[17] Fozilova (2015).

kerak?" degan savolga o‘z javobi, ya'ni vasiyati deb atagan.[18] Demak, bitta doston epizodi ketmaket uch janrda — hikoya, dramatik doston va drama doirasida — har gal yangi g‘oyaviy yuk bilan qayta tug‘iladi. Bu — modifikatsiya tamoyilining amaldagi ko‘rinishi bo‘lib, "Alpomishning qaytishi" ham shu ijodiy mantiq doirasida yaratilgan, deb faraz qilish uchun asos bor.

4. Dostondagi "qaytish" epizodining dramaturgik imkoniyatlari

Dostonning yakuniy qismida Alpomish yurtiga qaytganida yangi hukmdor — Ultontoz — xalqqa zulm qilayotgani va Barchinni o‘ziga nikohlashga majbur etayotganini ko‘radi; u cho‘pon Qultoy bilan kiyim almashib, tanilmagan holda to‘yga keladi, Barchinni ozod qiladi, Ultontozni o‘ldiradi va Qo‘ng‘irot elining birligi tiklanadi.[19] Dramaturgik nuqtai nazardan bu epizod tayyor konflikt tarkibiga ega: yo‘qlik — zulm — tanilmaslik — tanilish — adolatning tiklanishi. Bunday tuzilma sahna uchun qulay: harakat cheklangan makonda (to‘y maydoni), keskin vaqt ichida va qarama-qarshi kuchlar to‘qnashuvi orqali rivojlanadi.

Shuni alohida qayd etamizki, muallif dostonni aynan shu tarzda talqin qilgani matn tahlili bilan tasdiqlanishi kerak; bu maqolada biz dostondagi qaytish epizodining dramaturgik imkoniyatlarini nazariy jihatdan ko‘rsatish bilan cheklanamiz. Shoirning "Alpomish" mavzusidagi asarlarini bir g‘oyaviy o‘q — Vatan, o‘zlik va millat davomiyligi — birlashtirishi ko‘rinadi; dramada bu o‘q qanday ifodalanganini matn asosida alohida o‘rganish lozim.

5. Mustaqillik davri konteksti

Mustaqillikning ilk yillarida o‘zlikni anglashga, faxr va iftixor tuyg‘ularini uyg‘otishga xizmat qiluvchi ulug‘vor asarlar kutilgan, tarixiy mavzudagi dramalar yuzaga kelgan.[20] Aynan shu davrda xalq qahramonining qaytishi mavzusiga murojaat milliy o‘zlikni tiklash ehtiyoji bilan hamohang. Shoirning o‘zi Alpomishni xalqning o‘lmagan joni, hayotbaxsh umidi sifatida talqin qilgani[21] bu mavzuning uning uchun shaxsiy va ijtimoiy ahamiyatini ko‘rsatadi. Drama O‘zbek milliy akademik drama teatri sahnasida namoyish etilgani[22] esa uning keng tomoshabin auditoriyasiga mo‘ljallangan sahna asari ekanini bildiradi.

Xulosa

Tadqiqot natijalari quyidagicha: birinchidan, "Alpomish" mavzusi Usmon Azim ijodida 1980-yillar boshidan 2010-yillargacha lirika, baxshiyona, nasr, kino, drama va dramatik doston janrlarida izchil rivojlangan; ikkinchidan, "Alpomishning qaytishi" dramasi bu zanjirning 1990-yillar oxiriga oid sahnaviy bo‘g‘ini hisoblanadi; uchinchidan, shoir ijodiy yondashuvining poetik asosini folklorizm, stilizatsiya va modifikatsiya tashkil etadi; to‘rtinchidan, dostondagi qaytish

[18] Fozilova (2015).

[19] Alpamysh. (n.d.). *Wikipedia*. https://en.wikipedia.org/wiki/Alpamysh

[20] Isokova (2025, b. 104).

[21] Alpomish. O‘zbek xalq qahramonlik dostoni (n.d.).

[22] Usmon Azim, Asarlar.uz (n.d.).

epizodi dramaturgik konflikt uchun qulay tuzilmaga ega. Manbalardagi sanalar farqi dramaning nashr va sahna tarixini aniqlash zarurligini ko‘rsatadi. Keyingi tadqiqotlarda dramaning matni asosida konflikt, obrazlar tizimi, til va kompozitsiya hamda sahna talqinini alohida tahlil qilish istiqbolli yo‘nalish hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Alpamysh. (n.d.). Wikipedia. https://en.wikipedia.org/wiki/Alpamysh
2. Alpomish. O‘zbek xalq qahramonlik dostoni. (n.d.). Xurshid Davron kutubxonasi. https://kh-davron.uz/kutubxona/uzbek/alpomish-ozbek-xalq-qahramonlik-dostoni.html
3. Eshanova, Z. Q. (2024). Usmon Azim ijodida “Baxshiyona” turkumi [Ilmiy maqola, 2024-yil, 11-son]. https://journal.namdu.uz/archive/2024-issue-11/maqola-34009-1729229780/pdf
4. Fozilova, M. (2015). Usmon Azim ijodida “Alpomish” dostoni motivlari. O‘zbek tili va adabiyoti, (6). https://kh-davron.uz/kutubxona/uzbek/usmon-azim-alpomish-motivlari.html
5. Isokova, M. K. (2025). O‘zbek dramaturgiyasining o‘ziga xos xarakterli xususiyatlari. Kórkem óner hám mádeniyat Xabarshısı, (4), 104–106. https://journal.uzdsmi-nf.uz/index.php/acb/en/article/download/105/93
6. Sharipova, L., & Boboxo‘jayeva, L. A. (2023). Xalq og‘zaki ijodining Usmon Azim ijodiga ta’siri masalasi. Oriental Renaissance: Innovative, Educational, Natural and Social Sciences, 3(6), 948–952. https://oriens.uz/media/journalarticles/140_Sharipova_Laylo_948-952.pdf
7. Sulaymonov, Sh. (2013). Mutolaa shukuhi. Yoshlik, (4). https://kh-davron.uz/kutubxona/uzbek/usmon-azim-alpomish-motivlari.html
8. Usmon Azim. (n.d.). Akademiklar.uz. https://akademiklar.uz/usmon-azim
9. Usmon Azim. (n.d.). Asarlar.uz. https://asarlar.uz/muallif/usmon-azim
10. Usmon Azim. (n.d.). Vikipediya. https://uz.wikipedia.org/wiki/Usmon_Azim